

Expiació i retribució: la *tisis* en els mites de colonització

M. Teresa Fau

Un nombre força elevat de mites grecs pertanyents a l'àmbit de la colonització es vinculen a respostes oraculars molt diverses entre si.¹ La profusió de dades que presenten i llur gran diversitat fan que, d'una primera lectura del material a què al·ludim, en resulti la incòmoda sensació de trobar-nos enfront de quelcom desordenat, caòtic, inabordable. Aquesta impressió desapareix, però, quan hom hi constata la presència d'uns elements recurrents, a partir dels quals és possible d'elaborar esquemes, confegir *patterns* i aventurar hipòtesis.

Un dels elements recurrents que més sovinteja i que dona més de si a l'hora de les interpretacions és la *tisis* (la *retribució*, si hom prefereix de traduir el mot).

Resulta evident que una *tisis* pot produir-se com a conseqüència de fets ben diversos: negatius els uns —i aleshores el terme pren el sentit de càstig, punició...— positius els altres —i en aquest cas l'expressió equival a recompensa, premi...

L'homicidi és una acció que els mites grecs solen presentar com a motiu de càstig. En són un bon exemple certes respostes oraculars situades en el context de la colonització, respostes, a més, que —en anar precedides de passatges que forneixen dades sobre les circumstàncies en què es produí la mort, sobre la identitat de la víctima i sobre possibles vincles existents entre aquesta i el seu occisor— ens proporcionen una informació molt valuosa.

1. Que —tal com acabem d'insinuar— víctima i homicida es troben sovint units per algun nexa, és cosa certa. Al llarg d'aquestes pàgines tindrem ocasió

1. Cfr. H. W. PARKE i D. E. W. WORMELL, *The Delphic Oracle II*, Oxford 1956.

de parlar-ne a bastament. Ara bé, hi ha moltes menes de vincles i nosaltres començarem fent referència als lligams de parentiu.

Plutarc (*Mor.* 315f-316a) es fa ressò de la vinguda a Delfos d'un efesi anomenat Hegesístrat. El motiu de la consulta era l'assassinat d'un familiar —el text no especifica el grau de parentiu— comès per aquest personatge. El déu li ordenà que s'instal·lés en l'indret on trobés dansant uns camperols coronats amb fulles d'olivera (έλαία). Hegesístrat inicià la recerca i, quan arribà al lloc on veié acomplertes les condicions exigides per l'oracle, s'hi establí i hi fundà una ciutat a la qual posà per nom Έλαιους.

Apol·lodor (I 9,2), al seu torn, descriu l'activitat colonitzadora d'un altre homicida. Es tracta del rei beoci Atamant, l'heroi que, enfollit per Hera, matà el propi fill mentre la seva dona es precipitava al mar duent en braços el segon descendent de la parella. Foragitat de Beòcia, Atamant demanà a l'oracle on havia d'anar a viure. La Pítia li indicà que s'aturés en aquella regió on fos acollit com a hoste per animals salvatges (ὕπο ζῴων ἀγρίων ξενίσθη). Després d'un llarg vagareig topà amb uns llops que s'estaven repartint la carn de llurs preses. En veure'l, les bèsties fugiren, tot deixant el menjar a l'abast del nouvingut. El nostre personatge comprengué, que, efectivament, havia estat «acollit com a hoste» per aquelles feres. Per tant, es quedà a la contrada, la colonitzà, li atorgà un nom, hi celebrà un nou matrimoni i hi esdevingué pare de quatre infants.

La present narració admet d'ésser dividida en dues parts: l'una, tocada d'ambigüitat; l'altra, unívoca i clara.

Ambigua és, sens dubte, la realitat que s'expressa mitjançant els mots ὕπο ζῴων ἀγρίων ξενίσθη, atès que existeix una *contradictio in terminis*, almenys d'antuvi, en el fet de presentar la conducta d'uns animals salvatges amb el verb ξενίζω. Més encara, aquestes quatre paraules ens intròdueixen en un món veritablement equívoc. En efecte, Atamant troba els *salvatges* llops realitzant una activitat que té quelcom de *civilitzada*: s'estan repartint allò que han aconseguit gràcies a l'esforç comú. I cal suposar que la distribució es fa de manera equitativa.² Però això no és tot, car Apol·lodor, en descriure l'acció que les bèsties estaven acomplint quan l'infanticida comparegué, empra —creiem que molt intencionadament— una forma de verb νέμω,³ terme que entra de ple en el camp semàntic de l'actuació política,⁴ humana, doncs. Ara bé, aquests animals relacionats d'alguna manera amb l'àmbit polític fugiran, desapareixeran, davant el futur —i autèntic— «polítizador» (civilitzador) de la contrada: un home.

2. Cfr. l'article de M. DETIENNE i J. SVENBRO «Les loups au festin ou la Cité impossible», al volum *La cuisine du sacrifice en pays grec* (pp. 215-37), editat pel mateix M. DETIENNE i per J. P. VERNANT a París l'any 1979. Allà, els autors aporten dades que els permeten d'afirmar, respecte al llop, que «il possède l'art de la découpe et du partage» i que «d'instinct, sa mâchoire procède au partage égalitaire».

3. (scil. Atamant) ἐνέτυχε λύκοις προβάτων μοίρας νεμομένοις.

4. Cfr. el valor d'expressions com οἰνενημέμοι a Plb. VI 47,8. Pel que fa a la relació νέμω - νόμος vegi's P. CHANTRAINE, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, París 1968-80. Així mateix, cal tenir present la utilització del mot νέμησις a l'hora de referir-se a la tasca de parcel·lació duta a terme en una polis (cfr. Is. 9,17).

Un cop s'ha esvaït l'ambigüitat que els llops representaven,⁵ Atamant comença a desenvolupar clarament la seva tasca de colonitzador. Ho palesa el fet de donar nom a la regió i de celebrar-hi una cerimònia tan humana i institucional com és el matrimoni. Això no és tot, però. Esteve de Bizanci (*s.v.* "Αλος) explica que l'heroi arribà a fundar una ciutat en el nou territori, la qual cosa el converteix automàticament en *oikistés*, és a dir, en aquell individu que, ultra les diverses comeses que li han estat assignades, té la missió de distribuir les terres de conreu.⁶ D'aquesta manera, Atamant realitza un gest —el repartiment— que ara ja no és acomplert en un context ambigu per uns animals salvatges, sinó que s'insereix de ple en un àmbit unívoc i civilitzador⁷ i que, a més, ve protagonitzat per un ésser humà, el mateix que, havent perdut la seva descendència a l'antiga pàtria, esdevindrà, en el país d'adopció, pare de quatre infants.

Si l'occiment d'un fill pot projectar l'homicida vers la realització d'empreses colonitzadores, no és gens estrany que succeeixi quelcom semblant quan la víctima de l'assassinat és la pròpia mare. Heus-ne aquí una prova, fornida per Tucídides (II 102).

Alcmeó havia donat mort a la seva mare. Senyorejat pel terror, rebé d'Apol·ló l'ordre d'establir-se en aquella contrada que, quan fou perpetrat el matricidi, encara no era contemplada pel sol ni existia com a terra. L'heroi, després d'un llarg errabundeig, s'adonà que, durant el temps en què anava vagarívol, s'havia format una zona d'al·luvió en la desembocadura del riu Aquelous. Per fi havia trobat l'indret que cercava. S'hi instal·là i, en honor del seu fill Acarnan, li posà per nom Acarnània.

Pel que fa als motius de l'assassinat, Tucídides no aclareix res. En canvi, Apol·lodor (III 7,5) deixa ben clar que Alcmeó occí la mare perquè Apol·ló li ho havia ordenat. La notícia no pot causar estranyesa, car el mateix autor (III 6,2) explica que Amfiarau, pare del nostre personatge, imposà aquesta tasca als fills immediatament abans d'incorporar-se a l'expedició contra Tebes, de la qual sabia pla bé que ja no tornaria. Amb tot, hi anava, forçat per un jurament que l'obligava, en certes circumstàncies, a fer allò que Erifile, la seva muller, volgués.⁸ Ella, cobejosa de rebre de mans de Polinices el collar que havia pertangut a Harmonia, no té cap recança a l'hora d'enviar el marit a la guerra, gest que repetirà uns quants anys més tard quan convenci els seus

5. Sobre l'ambigüitat com a característica essencial del llop, cfr. M. DETIENNE i J. SVENBRO, *op. cit.*

6. Recordem, a tall d'exemple, el cas de Nausítous, un altre *oikistés*, un altre personatge, doncs, relacionat amb la distribució de terres. Cfr. Hom. *Od.* VI 10: (scil. Nausítous) ἔδασσατ' ἀρούρας — Quant a la figura i les atribucions de l'*oikistés*, vegi's a A. J. GRAHAM, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester 1971, pp. 29-39.

7. El caire civilitzador de l'activitat desenvolupada per Atamant assoleix tal volta més relleu quan hom té en compte el nom —Temisto— de la dona que l'heroi pren per muller (cfr. W. PAPE - G. BENSELER, *Griechische Eigennamen*, Braunschweig 1911, reimp. Graz 1959), dada que ens porta a insinuar un possible paral·lisme entre les noces d'aquest personatge i la unió —força més instauradora— de Zeus amb Temis (cfr. Hes. *Tb.* 901-6).

8. Es tracta d'un jurament segons el qual, quan se suscités una controvèrsia entre Amfiarau i Adrast, Erifile, esposa del primer i germana del segon, decidiria qui tenia raó. En el cas que ens ocupa Adrast vol que Amfiarau l'acompanyi a la guerra mentre que aquest s'hi resisteix. Cfr. Apollod. III 6,2.

dos fills, Alcmeó i Amfíloc, de prendre part en la campanya dels anomenats *epígons* contra la ciutat que havia vist morir llurs progenitors. També en aquesta ocasió, Erifile n'obindrà una recompensa: el vestit d'Harmonia, que li féu a mans Tersandre.⁹ Ara, però, l'expedició contra Tebes assolirà l'èxit, la qual cosa comporta la fi d'aquella que hi havia compromès tres membres de la seva família, car Alcmeó –tot sol o ajudat per Amfíloc– li donarà mort.¹⁰

Si ens hem entretingut en aquests afers, diguem-ne, domèstics, ha estat per a subratllar el caràcter «familiar» de la colonització que Alcmeó aconsegueix. En efecte, l'heroi ha hagut d'abandonar la llar a causa de l'homicidi comès en la persona de la seva *mare*, acte que realitza, potser ajudat pel *germà* –deixem ara de banda Apol·ló– per ordre del *pare*. Més encara, un cop instal·lat en la nova terra, li posarà el nom del seu *fill*. Tota la família, doncs, està involucrada en la peripècia fundacional d'Alcmeó. I si la contrada que aquest home civilitza no és un paratge qualsevol,¹¹ tampoc no té res de convencional un grup familiar que compta entre els seus membres amb un element femení tan disgregador –el mateix nom d'*Erifile* («la que aporta discòrdia», ἔρις, «a un conjunt de persones unides per lligams de sang», φυλή) sembla evidenciar-ho– com aquesta dona capaç d'introduir l'odi i la mort en l'entorn dels individus que li són més propers.

Quant al fet d'establir-se, precisament, en una regió tan relacionada amb l'Aquelous, cal dir que no és pas un acte banal o mancat de sentit. Ben al contrari, s'ha de reconèixer que Apol·ló demostra amb rotunditat la seva clarividència en instal·lar un personatge sotmès a *tisis* en una zona que es troba molt vinculada a situacions d'aquesta mena. I és que sembla com si els indrets més pròxims a l'Aquelous tinguessin una especial tendència a emmarcar-se en contextos de *tisis*. Aquest és el cas de l'arxipèlag format per les Equinades, les quals, de Nàiades que eren, esdevingueren illes, com a càstig per no haver retut al déu fluvial els honors que mereixia.¹² Aquest és el cas de Perimele, convertida, ella també, en una illa, gràcies a les súpliques d'Aquelous, el qual volgué així recompensar els favors amorosos que li havien estat atorgats per la jove.¹³ Aquest és, fins i tot, el cas del mateix riu, que hagué d'adoptar l'apel·latiu d'Aquelous, perquè en les seves aigües morí un personatge anomenat així.¹⁴ I aturem aquí la presentació d'exemples, perquè els tres episodis que hem esmentat palesen prou bé que en el mite no hi ha cap detall superflu, gratuït.

L'acció que més retira al matricidi –l'assassinat del pare– és igualment vinculable a la realització posterior de tasques colonitzadores. Ho testimonia

9. Ibidem, 7,2.

10. Ibidem, 5.

11. Hom recordarà que Alcmeó troba una terra acabada de néixer, i per tant, absolutament salvatge i allunyada de tot allò que caracteritza els indrets habitats per homes –almenys, per homes grecs–, ço és, organització de l'espai, agricultura, culte a la divinitat...

12. *Ov. Met.* VIII 580-89.

13. Ibidem, 590-610.

14. Cephal., *apud* Mal., *F.Gr.H.* II A 445,7.

l'experiència que Parteni (5) fa viure al cèlebre guerrer Leucip, fill de Xanti, descendent de Bel·lerofont. La còlera d'Afrodita¹⁵ es desfermà contra aquest heroi i el dugué a enamorar-se de la pròpia germana, de la qual esdevingué amant, amb la complicitat de la mare d'ambdós. L'incest dura fins que Xanti és assabentat de les relacions que la seva filla manté amb un home i, sense que li hagi estat revelada la identitat del seductor, decideix de sorprendre'l a la cambra de la noia. Es produeix aleshores en aquell lloc una escena confusa en què Xanti fereix per accident la seva filla. En sentir els crits de la germana, Leucip es precipita contra l'agressor i, ignorant del tot que es tracta del pare, el mata. En adonar-se, però, que ha comès parricidi, abandona la llar i es lliura a l'acompliment d'activitats bèl·lico-civilitzadores, com, *ex. gr.*, el guiatge, sancionat per l'oracle, d'una expedició de colons tessalis, amb els quals ataca la ciutat del rei Mandròlit, pare d'una noia que, enamorada del nostre personatge, fa triomfar els assaltants.

Del cas de Leucip voldríem subratllar-ne un altre aspecte, a saber, l'amor incestuós que l'heroi experimenta envers la seva germana, cosa que ens mena a interrogar-nos sobre una possible relació existent entre determinades modalitats d'incest i el fenomen colonitzador, hipòtesi que no sembla excessivament agosarada quan hom té present relats com aquell que —preferim no canviar de font— el mateix Parteni (11) dedica a Caunos i a Bíblide, fills de Milet.¹⁶

Tot seguit ens ocuparem d'una situació, també de caire fundacional, en què la *tisis* ve motivada per un fratricidi.

Apol·lodor (II 8,3) forneix el que en diríem les dades prèvies de la qüestió en referir el greu error de l'heraclida Hipotes, que prengué per enemic un endeví i li donà mort. El crim provoca el càstig de la divinitat i la subsegüent consulta a l'oracle, el qual decreta l'exili temporal de l'homicida i mana que un ésser de tres ulls acabdilli l'estol dels heraclides. S'inicia aleshores una recerca, que es clou amb l'aparició d'Òxil, personatge que, muntat damunt d'un cavall borni,¹⁷ es dirigia vers l'Èlida i que, casualment —o no tant casualment?—, es trobava també sollat per un delictes de sang (φόνος).

Per a conèixer la identitat de la víctima d'Òxil, cal recórrer a Pausànias (V 3,7), que, ultra assabentar-nos del caràcter fortuït, accidental, de l'homicidi, ens informa que, segons algunes versions, el mort era germà de l'occidor. El mateix autor (V 3,6 i 4,2-3) afegeix que, certament, Òxil assumí el liderat dels descendents d'Hèracles i que aquests, al seu torn, li feren donació del

15. Quant als motius d'aquesta còlera, Parteni roman en un silenci absolut.

16. L'autor recull dues versions sobre el tema. Segons la primera, que manté Nicènet, és Caunos qui sent una passió irrefrenable envers Bíblide; la segona, en canvi, sostinguda majoritàriament, presenta Bíblide com a posseïda pel desig incestuós. Tanmateix, en els dos casos s'arriba a la fundació, per part de Caunos, d'una ciutat a la qual dóna el seu nom. Cfr., però, St. Byz. *s.v.* Βύβλος, on la noia, aquí designada amb l'apel·latiu de Bible, passa per ser l'epònima de la vila fenícia.

17. No hi ha unanimitat a l'hora de mencionar l'animal que Òxil cavalcava. P.e., a Paus. V 3,5 llegim que es tracta d'una mula. Tampoc no hi ha avinença quan hom fa esment de l'ésser amb un sol ull, característica que uns atribueixen al genet i d'altres a la bèstia. Per una informació documentada sobre aquest punt, vegi's l'article «Oxylos» a *R.E.* (col. 2034-40).

territori eleu, on l'heroi desenvolupà més tard una activitat colonitzadora modèlica.

És evident que Òxil i els heraclides tenen quelcom en comú, ço és, llur vinculació a una mateixa empresa d'assentament i el fet de recaure sobre ells la sutzura d'un homicidi. Això no és tot, però. En efecte, una tercera característica aveïna encara més els esmentats personatges. Ens referim al parentiu que existia entre Òxil, descendent de Toant, i els heraclides, atès que la mare de l'heroi i la d'Hil·los, el fill d'Hèracles, eren germanes.¹⁸

Amb el cas d'Òxil donem per acabada l'exposició d'exemples en què la *tisis* vinculada al fenomen colonitzador s'origina en la *mise à mort* d'un membre de la pròpia família. Ara bé, abans de cloure aquest apartat, voldríem puntualitzar què cal entendre en el present context sota l'expressió «membre de la família».

D'un simple cop d'ull als episodis que han estat presentats fins ara, hom percep que, en tots els casos llevat d'aquell que protagonitzava Hegeσίstrat, la naturalesa de la relació víctima-homicida apareix clarament consignada. El fill, el pare, la mare, el germà. Aquests són els individus que, en els exemples que hem aportat i que, per cert, havíem triat, per tal com n'eren els més representatius, exercien el rol de víctima. Aquests, i no pas el cònjuge, el gendre, la nora, el cunyat o la sogra. Es tracta, doncs, únicament i exclusiva de persones que estaven unides a llurs respectius occidors per vincles de sang i no pas com a resultes d'una aliança matrimonial. Això ens provoca una certa estranyesa, puix que —com és ben sabut— en la mitologia grega no resulten, ni de bon tros, excepcionals les situacions de *tisis* per haver mort, *ex. gr.*, l'espòs.¹⁹ Nosaltres, però, ens limitem a deixar constància del fet i a afirmar que, en el context que ens ocupa, la locució «membres de la família» només pot ésser aplicada als parents consanguinis.

2. Un relat que Plutarc (*Mor.* 772e-773b) fa començar a Corint demostra que l'assassinat d'un *erómenos* és igualment susceptible d'introduir el responsable del crim en l'àmbit de la colonització.

A Corint, en efecte, hi vivia Acteó, un jove κάλλιστος καὶ σωφρονέστατος τῶν ὀμηλίκων, que tenia molts enamorats, el més important dels quals era el poderós Àrquias. Aquest, en fracassar els seus intents de seducció, decidí raptar el noi, per la qual cosa assaltà la casa de Melissos, pare del minyó. Però, en la lògica confusió que es produí aleshores, Acteó perdé la vida. La seva mort anà seguida pel suïcidi de Melissos, que no havia reeixit en la venjança, i, no gaire temps després, per un doble flagell d'origen diví: secada i malura. La delegació que la ciutat envia a consultar l'oracle és informada de la necessitat de castigar el crim. Quan Àrquias, que precisament formava part de l'ambaixada, rebé la notícia, resolgué no tornar a Corint i navegà fins

18. Paus. V 3,6-7.

19. *Schol. ad Eur. Hec.* 886.

a Sicília, on fundà Siracusa.²⁰ Allà, uns anys més tard, l'occirà a traïció (δολοφρονεῖται) Tèlef, que havia estat un seu *erómenos* i que l'havia acompanyat a l'exili.

En el cas que tot seguit presentem, hom troba també una relació entre dos individus que esdevé funcional en morir un d'ells a causa de l'altre. El nexa eròtic hi és, sense dubte, present, per bé que d'una manera no explícitament idèntica.

Al capítol 26 de la plutarquiàna *Vida de Teseu* hom llegeix que, a la regió de Bitínia, aquest personatge provocà involuntàriament la mort d'un jove atenès, de nom Soloent, que formava part del seu estol. El noi estava enamorat d'Antíope, l'amazona *partenaire* de Teseu,²¹ la qual, en saber-ho, rebutjà enèrgica tota temptativa d'apropament. Tanmateix, preferí de capturar-se amb prudència i de no delatar el jove. La seva discreció no pogué, però, evitar el suïcidi de Soloent, que es tirà de cap en un riu. Quan Teseu fou assabentat dels fets, s'entristí profundament i, justament llavors, recordà una ordre dèlfica segons la qual, en el moment en què, trobant-se en una terra estrangera, experimentés una gran aflicció, havia de bastir una ciutat i deixar-hi alguns dels seus companys en qualitat de governadors. L'heroi, obedient, fundà una població, la qual anomenà Pitòpolis ἀπὸ τοῦ θεοῦ i, com a dirigents i legisladors de la nova comunitat, designà tres membres del seu seguici, dos dels quals eren germans del mort. A més, donà el nom de Soloent al riu proper a la ciutat.

3. L'episodi que acabem de recollir és el darrer dels exemples que ens havíem proposat de presentar per tal de fer palès que, a vegades, l'activitat colonitzadora podia ésser suscitada per la mort d'una persona vinculada, d'una manera o d'una altra, al responsable de la seva fi. *Eros* i lligams de consanguinitat eren els elements que vèiem actuar com a nexa. A continuació ens farem ressò de certs casos de *tisis* —igualment emmarcables en un context de vessament de sang— en què la víctima exercia un càrrec que la convertia en peça-clau de la societat.

Segons Higí (*Fab.* 219), Ciseu, rei de Macedònia, trobà la mort a mans d'Arquelau, un argiu a qui el monarca havia promès el tron i la mà de la filla si l'ajudava a combatre els enemics que l'estaven assetjant. La proposta havia estat acceptada i, gràcies al nouvingut, Ciseu havia assolit una victòria total. Però, un cop conjurat el perill, incomplí la paraula donada i fins i tot preparà una trampa per assassinar Arquelau. Ell se n'assabentà, tanmateix, i aconseguí que fos el sobirà qui caigués en el parany. Occit el rei, l'homicida es lliurà

20. Als *Schol. Vet. ad Ap. Rhod.* (IV 1212) hom sosté que el confinament d'Arquias fou compartit per tots els Baquíades, els quals també haurien pres part en l'intent de raptar Acteó. I d'un d'aquests Baquíades, de nom Quersícrates, hom afirma que colonitzà Corcira, acció que l'apropa força al fundador de Siracusa.

21. Tot i que el vincle eròtic es dona, de forma clara i manifesta, entre Soloent i Antiope, hom podria tal volta imaginar —atesa la tradició mítica grega— que també entre el jove i Teseu havia existit un nexa d'aquesta mena.

a activitats colonitzadores: *Inde profugit... capra duce oppidumque ex nomine caprae Aegeas constituit.*

La història que acabem d'explicar evoca altres narracions on apareix també un monarca que, per la seva conducta del tot desmesurada, es fa mereixedor de la mort. Hom pensarà en el cas de Triopas, sobirà dels perrebs, el capteniment cruel i despòtic del qual mogué el seu propi fill a llevar-li la vida.²² Hom tindrà igualment presents els casos de Busiris —el rei egipci que sacrificava cada any un estranger arribat al país— i de Licurg —monarca dels edons, que gosà ofendre el déu Dionís—, occits respectivament per Hèracles i pels seus súbdits.²³

De la mort del sobirà²⁴ a la mort de l'endeví, una altra figura cabdal de la comunitat, un altre element, doncs, susceptible de fer trontollar, amb la seva eliminació física, el bon ordre establert.

Apol·loni de Rodes (II 815-49) descriu la trista sort de l'endeví Idmó, que fou atacat per un senglar, el qual, al seu torn, resultà abatut pels companys de la víctima. Les ferides eren tan greus que l'heroi no sobrevisqué. Mort Idmó i celebrades les honres fúnebres de manera escaient, calia, a més, que li fos retut un homenatge que l'arribés a «compensar» de la dolorosa, inesperada fi. Aleshores, Apol·ló intervingué ordenant a dos pobles, niseus i beocis, que veneressin el difunt com a πολισσοῦχος i que, al voltant del seu túmul, construïssin una ciutat.

La integració pòstuma de l'endeví Idmó en un context de polis no té res d'incoherent, donat que el *mantis* és, *per se*, un individu profundament implicat en tot allò que es relaciona amb tasques civilitzadores i amb l'ordre de les ciutats. Encara més, hi ha constància de subjectes posseïdors del do profètic que donen nom a una polis —tal com és el cas de Mopsos, epònim de Mòpsion²⁵— o que es revelen capaços d'exercir tasques d'*oikistés* (com s'esdevé amb un altre Mopsos, també *maître de la parole* en la seva vessant màntica, el qual, ajudat pel vident Amfíloc, fundà Mal·los²⁶) o bé que juguen un paper decisiu en la ubicació d'establiments grecs en terres bàrbares —pensem, per exemple, en la profetessa Mantó, que contribuí eficaçment a l'hellenització de la zona on s'aixecava Claros,²⁷ dades que palesen de manera prou clara la dimensió cívica i fundacional que pot presentar la figura de l'endeví.

22. Hem extret la notícia dels comentaris d'Eustaci a la *Iliada* (IV 88), on l'autor afegeix que el parricida fundà posteriorment la ciutat de Zelea.

23. És Apol·lodot que parla de la mort de Busiris (II 5,11) i de la fi de Licurg (III 5,1).

24. Val a dir que el regicidi és un tema ric i suggestiu que admet diversos tractaments. Així, hom pot emfasitzar el caràcter de *pharmakós* que a voltes assumeix la figura del monarca, o bé hi ha la possibilitat de presentar l'occident del sobirà com a expressió d'una voluntat de canvi radical de la realitat vigent, o, encara, hom pot donar voltes a l'entorn de la relació fertilitat-reialesa... Tanmateix, seguir alguna d'aquestes línies de recerca ens allunyaria dels objectius que pretenem d'assolir amb el present treball.

25. Str. IX 5,22.

26. Str. XIV 5,6.

27. Paus. VII 3,2.

D'unes narracions on la sang —la sang vessada, volem dir— feia, constantment i indefugible, acte de presència, passem a un relat que es troba del tot lliure d'aquest element, un relat força distint d'aquells que hem anat exposant fins ara i que ens arriba gràcies a Esteve de Bizanci (*s.v.* Γέλα).

4.A. En efecte, aquest autor recull una notícia d'Aristènet, segons la qual la fundació de Gela hauria estat deguda a un incident protagonitzat per Antífem, personatge que, amb son germà Laci, havia anat a consultar l'oracle de Delfos. La Pítia, però, en comptes de satisfer llurs demandes,²⁸ havia ordenat a Laci que navegues en direcció a l'orient. La inesperada contesta provocà la reacció, més aviat inoportuna, d'Antífem, que esclafí a riure. La grolleria comportà una nova indicació oracular, aquest cop adreçada a l'insolent. I cal reconèixer que Antífem en resultà prou afectat, car hagué de dirigir-se vers la regió occidental, on bastí Gela, colònia que, amb el seu nom, evoca l'actitud poc respectuosa —τοῦ δ' Ἀντιφήμου γελάσαντος diu el text en fer-hi referència— del nostre personatge.²⁹

Segons la versió que acabem de consignar, la ciutat de Gela ha estat creada a causa d'una situació de *tisis*.³⁰ El seu fundador, amb una gestualitat facial fora de lloc —i qui sap si el riure d'Antífem (Ἀντιφήμου, «que parla contra») anà acompanyat d'algun mot ofensiu— havia contrariat Apol·ló. Pesava, doncs, damunt d'ell l'obligació de realitzar un acte d'alguna manera compensatori.

4.B. I si contrariar la divinitat pot tenir, en contrapartida, resultats civilitzadors, no causarà cap sorpresa que el fet de contrariar certs éssers humans posseïdors d'una autoritat d'origen suposadament diví sigui susceptible de menar qualque vegada a l'acompliment de tasques instauradores. Vegem, si no, el que esdevingué a Cadmos, l'heroi que no fou capaç de dur a terme la missió confiada pel seu pare, quan aquest el féu anar a la recerca d'Europa, raptada per Zeus en forma de brau, i que, a conseqüència d'això, rebé de Delfos l'encàrrec de seguir una vaca i d'edificar una ciutat ἔνθα ἂν αὐτὴ εἰς τὰ δεξιὰ πέση καμοῦσα.³¹

La peripècia fundacional de Cadmos evoca el cas d'uns colquidis súbdits del rei Eetes (el progenitor del malaguanyat Apsirt), que aquest envià en persecució de la nau Argo.³² En no assolir l'objectiu que els havia estat assignat

28. Sobre la naturalesa de les quals, per cert, hom no disposa d'informació.

29. Altres cultures ofereixen històries semblants. Cfr. al respecte l'explicació que dona el *Gènesi* (XVII 17 i, sobretot, XVIII 12-15) a l'hora d'aclarir l'origen del nom d'Isaac.

30. L'*Et. Mag.* (225) narra la fundació de Gela amb variants no menyspreables. Segons l'esmentada font, l'*oikistés* hauria rebut ja d'entrada l'ordre d'establir una polis i fou en sentir aquests mots que no pogué reprimir el riure. En el cas present, la *tisis* consistirà no pas en la construcció de la ciutat, sinó en la imposició d'un determinat nom.

31. Hellanic. *F.Gr.H.* I 4f51. Si bé hom sol considerar Tebes com la ciutat fundada, en les circumstàncies que ens ocupen, per Cadmos, hi ha testimonis (Paus. III 1,7-8 i V 25,12; Hdt. II 44, etc.) que esmenten altres establiments implantats pel mateix Cadmos i/o per personatges del seu seguici o, fins i tot, per individus paral·lelitzables amb el nostre heroi com el seu germà Tasos.

32. Apollod. I 9,24.

—en haver, per tant, contrariat llur sobirà—, s'establiren arreu i uns quants colonitzaren les illes anomenades «d'Apsirt».³³

4.C. Contrarien igualment quelcom —en concret, l'ordre establert— els guerrers que, en prendre una ciutat —ço és, un indret que pertany a l'àmbit de la civilització—, es deixen endur per llur furor bèl·lic i la redueixen al no-res.

Per a demostrar la veracitat d'aquesta afirmació ens caldrà seguir una línia argumental que s'inicia en un passatge de Demó (*F.Gr.H.* III B 327f17), on s'explica que, amb posterioritat a la presa d'Ílion, Grècia fou assolada per una plaga. Hom efectuà l'oportuna consulta a Delfos i la Pítia advertí que el mal no cessaria fins que uns membres del *genos* d'Agamèmnon no anessin a la regió troiana, per tal de reconstruir les poblacions i restablir els cultes que havien desaparegut a causa de la guerra.

La tradició és rica en textos que descriuen molt expressivament la ruïna de l'antic regne de Dàrdan,³⁴ tot deixant ben clara la irreversibilitat de la situació, una situació ben allunyada, per cert, d'aquella altra que visqué en ésser conquerit per Hèracles.

En efecte, quan el fill d'Alcmena prengué Ílion, en comptes de lliurar-se a l'extermini i la devastació, maldà perquè la comunitat no es veiés privada de governant legítim i, després de donar mort a l'anterior monarca, Laomedont, atorgà la reialesa al fill d'aquest:³⁵ així assegurava la continuïtat de la població. Cal fer notar que l'actitud d'Hèracles, respectuosa i civilitzada, no es manifesta només en ocasió de la conquesta de Troia. Dionís d'Halicarnàs (*A.R.* I 42,4) ens informa que, quan el fill d'Alcmena empenia una expedició, tenia el costum d'incorporar-hi individus que havia capturat en campanyes precedents. Després d'un període prudencial de servei a les seves ordres, eren instal·lats en lloc convenient pel nostre personatge, el qual, a més, els proveïa de recursos abundosos que els garantissin un futur pròsper.

Hèracles, heroi paradigmàtic, marca amb el seu capteniment la pauta a seguir. En conseqüència, quan un guerrer s'empari d'una ciutat enemiga, haurà de tenir ben presents les normes de conducta fixades pel fill d'Alcmena i, encara que la victòria li hagi estat concedida amb plena justícia, no podrà aplicar-se a una destrucció salvatge, absoluta, que privi els vençuts del dret a viure en una comunitat humana. Si gosa apartar-se de l'exemple d'Hèracles, se situarà en una posició perillosa: haurà introduït un factor de desequilibri en un món que es vol plenament integrat en l'ordre olímpic. Estarà obligat aleshores a reparar el mal que ha fet (verbigràcia, fundant una nova comunitat en substitució d'aquella que ha reduït al no-res).³⁶ Pot succeir, tanmateix,

33. *Ibidem*, 25.

34. Heus-ne aquí un exemple breu, però força il·lustratiu: *κτείναντες δὲ τοὺς Τρώας τὴν πόλιν ἐνέπρησαν καὶ τὰ λάφυρα ἐμερίσαντο* (Apollod. *Epit.* V 23).

35. Cfr. Hyg. *Fab.* 89,4; *itaque Hercules ad eos nauibus comparatis ut Troiam expugnaret uenit et Laomedontem necauit et Podarci filio eius infanti regnum dedit, qui postea Priamus est appellatus.*

36. Vegi's el cas de l'amazona Mirina, la qual, després de destruir la població de Cerne, funda —ajudada per aquells que havien estat els seus enemics— una altra comunitat. (Cfr. Diod. Sic. III 54,4-5).

que prefereixi d'ignorar la gravetat de l'acte perpetrat i que, després d'una acció bèl·lica no qualificable de «heracliana», faci cap, despreocupadament, a la pàtria, compel·lint així la divinitat a intervenir per tal de reconduir la situació.

Si, a partir de la perspectiva que aquestes dades aporten, hom aborda la lectura del passatge de Demó citat més amunt, hom comprèn de seguida que, certament, en anorrear la vila d'Ílion, els homes d'Agamèmnon s'han col·locat en un context de *tisis*, car han contrariat l'ordre establert. En conseqüència, és del tot coherent que Apol·ló els impliqui en activitats fundacionals.³⁷

5. Al costat dels individus que *contrarien* la divinitat cal situar els subjectes que l'*afavoreixen* o que, si més no, miren d'afavorir-la. Vegem-ne un exemple:

Estrabó (VI 1,6) descriu la participació d'uns messenis en la fundació de Règion. Es tractava d'homes que havien hagut d'abandonar la llar perquè, ofesos en assabentar-se de l'ultratge inferit a unes donzelles lacedemònies que anaven a Limnes ἐπὶ τὴν ἰερούργιαν, havien reclamat que es fes justícia. Rebutjats per llurs compatriotes, s'havien vist obligats a fugir. De l'exili estant, enviaren una ambaixada a Delfos per retreure a Apol·ló i a Àrtemis³⁸ llur aparent indiferència i per demanar sobre possibles sortides a l'atzucac en què es trobaven. Apol·ló els féu en resposta que s'afegissin a una expedició colonial dels calcideus i que, en comptes de blasmar el capteniment diví, donessin gràcies a Àrtemis per haver-los preservat de la ruïna imminent de llur pàtria. En efecte, Messènia no trigarà pas gaire a caure sota el domini espartà i ells, lliurats de ple a la colonització d'una contrada distant, no patiran el daltabaix. La contesta del fill de Leto satisféu els interpelladors que, amatents a les indicacions rebudes, esdevingueren co-fundadors de Règion.

Acabem d'exposar un cas en què l'establiment de la colònia podria ésser entès com una «recompensa» de la divinitat a aquells homes que havien considerat intolerable l'atac de les persones que participaven en un acte religiós. L'episodi és aparentment contrastable amb totes les narracions fundacionals que hem presentat fins aquest moment, narracions en les quals la construcció de la nova comunitat era presentada com una mena de «càstig» imposat als fundadors. Això podria tal volta induir-nos a marcar, ara i aquí,

37. A les pp. 6-127 de la nostra tesi doctoral inèdita, *Aspectes mítics en les narracions gregues referides a la colonització*, Barcelona 1985, hom examina una altra forma d'intervenció divina sobre els destructors de Troia, que consisteix a suscitar contra ells —just en el moment en què naveguen vers la llar— una tempesta i/o una ventada. L'acció dels fenòmens esmentats allunya definitivament els guerrers de les seves respectives contrades. Perduda tota esperança de retorn, s'estableixen en terres distants, on fundaran ciutats, neutralitzant així llur anterior transgressió. Sobre l'equivalència, a nivell mítico-colonial, dels fenòmens atmosfèrics i l'oracle, cfr. *op. cit.* pp. 161-63.

38. Tor i que el text no ho especifica, hom pot suposar que la festa religiosa era en honor d'Àrtemis Limnatis. Cfr. Paus. IV 4,2.

una diferència clara, rotunda, entre accions «bones» i «dolentes», «morals» i «immorals». No és aquesta, però, la nostra intenció, car tenim ben present que ens movem en un àmbit molt específic, el del mite, on senyoreja la relativitat i on certs qualificatius de caire, diguem-ne, ètic, són de mal aplicar. A més, en l'eventualitat que volguéssim distingir —entre els actes previs a la fundació colonial— les accions «bones» i les «dolentes», toparíem amb una dificultat addicional, a saber, l'existència d'allò que en termes moderns —i consti que emprem amb recança una expressió tan allunyada del context grec— hom anomenaria «circumstàncies atenuants».

En efecte, en un gran nombre dels relats oferts en aquestes pàgines, el fet desencadenant del procés de *tisis* es produïa en condicions força especials. Un home matava el seu fill en un atac de follia (Atamant), o occia la mare en obediència a ordres emanades d'una instància superior (Alcmeó). O bé donava mort a algú, la identitat del qual li era totalment desconeguda abans de perpetrar el crim (Leucip). O cometia l'homicidi per error ja perquè matés un home de manera accidental (Òxil), ja perquè dugués a terme una acció que, en principi, no havia de comportar la desaparició física de ningú (Arquias). O, fins i tot, el subjecte no era en absolut conscient que podia causar mal (Teseu) o matava per evitar ésser, ell mateix, mort (Arquelau). D'altra banda, en les narracions en què no s'observava vessament de sang, també se suscitaven, pel que fa a l'aparició del motiu de *tisis*, situacions ben particulars. Per exemple, algú realitzava un gest que tenia molt d'espontani (Antífem), o rebia una ordre, l'acompliment de la qual estava per damunt de les seves possibilitats (Cadmos).

6. Avesats a trobar, al llarg d'aquest treball, narracions fundacionals en què l'establiment de la nova comunitat era presentat com a conseqüència d'una situació de *tisis*, ens acararem tot seguit a un episodi on la *tisis* s'articula amb el fenomen colonitzador d'una manera, almenys en aparença, diferent.

Segons que Poliè (VI 53) explica, l'atenès Hagnó volia colonitzar τὰς καλοῦ- μένας Ἐννέα ὁδοὺς ἐπὶ τῷ Στρυμόνι. L'oracle, però, imposà una condició prèvia: els atenesos havien de localitzar i portar de la regió troiana les despulles de Resos i, tot seguit, inhumar-les, de forma escaient, en la pàtria de l'heroi.

La lògica pròpia del mite fa acte de presència quan hom té en compte que autors com Apol·lodor (I 3,4) consideren que Resos era fill d'Estrímon i sostenen que fou mort amb traïdoria per Ulisses i Diomedes.³⁹ És del tot natural, doncs, que, si uns grecs pretenen establir-se ἐπὶ τῷ Στρυμόνι, abans hagin de compensar, d'alguna manera, aquell fill d'Estrímon que havia estat occit per uns altres grecs.⁴⁰ Aquí no es tractaria, per tant, d'acomplir tasques instauradores com a conseqüència d'un acte comès amb anterioritat. Del que

39. Apollod. *Epit.* IV 4.

40. Pel que fa a l'atribució d'una mateixa hel·lenitat als compatriotes d'Hagnó i als occidors de Resos, no hem d'oblidar que ens cenym, estrictament, a l'esfera del mite.

es tracta és de dur a terme, ineludiblement i en concepte de *tisis*, una empresa de caire no colonial amb la finalitat expressa d'eliminar l'obstacle que impedia l'execució d'activitats fundacionals.

L'episodi suara reportat és el darrer que teníem pensat de recollir en el nostre article. Abans, però, de donar-lo, definitivament, per acabat, voldríem emfasitzar un punt al qual alguna vegada ja hem al·ludit, a saber, la lògica interna, la coherència del mite (en aquest cas, del mite d'àmbit fundacional), qüestió en què ens disposem a insistir mitjançant la presentació d'uns esquemes. És obvi que, en fer-ho, ens veurem obligats a repetir informacions i remarques exposades amb anterioritat. Val a dir, però, que en som plenament conscients. És més, assumim de bell antuvi totes les reiteracions que es produeixin, car, creiem, l'enuig produït per les repeticions pot ésser compensat amb l'assoliment d'una més gran claredat.

CAS D'ATAMANT

- Atamant *ha abandonat* el seu territori
els llops *abandonen* llur territori
- els llops *es repartien* trossos de carn
Atamant, esdevingut *oikistés*, *repartirà* trossos de terra
- Atamant *perdè els fills* a l'*antiga* contrada
- Atamant *obtindrà quatre fills* a la *nova* contrada

CAS D'ALCMEÓ

- La mare envia *el pare* a la guerra; *no torna* – la mare *continua vivint*
els fills *tornen* – la mare *deixa de viure*
- la mare *fa desaparèixer* el pare
el pare mana als fills que *facin desaparèixer* la mare
el(s) fill(s) *fa(n) desaparèixer* la mare
- la *tisis* d'Alcmeó es materialitza en un indret procliu a materialitzacions de *tiseis*

CAS DE LUCIP

- li és inspirat* amor vers una dona *consanguínia, afí* (germana) – en surt *perjudicat*
inspira a *no consanguínia, aliena*

CAS D'ÒXIL

- perjudici a un *consanguini(s)* occiment del germà
benefici a uns guiament de l'expedició dels seus parents, els heraclides.

CAS D'ÀRQUIAS

fa morir a l'antiga un erómenos [que és connotat positivament (és el jove més bell i més assenyat)
és mort a la nova pàtria per un erómenos [que no l'ha volgut seguir
 [que és connotat negativament (empra l'engany per occir-lo)
 [que l'ha volgut seguir

CAS DE TESEU

Soloent mort ofegat en un riu, no per voluntat de Teseu
un riu portarà el nom de *Soloent*, per voluntat

CAS D'ARQUELAU

— el rei resulta perjudicat (assetjat) per homes que es comporten com a *enemics*
 beneficiat (ajudat en la lluita) per un home que es comporta com a *amic*
 el rei es comporta com a *enemic* amb l'*amic* (prova d'occir-lo)
 l'*amic* se li converteix en *enemic* (l'occeix) — *no bo aconseguix*
 — el rei intenta matar Arquelau amb un *parany* — *no bo aconseguix*
 Arquelau intenta matar el rei amb el mateix *parany* — *bo aconseguix*

CAS D'IDMÓ

ésser molt vinculat a la civilització (endeví) [— mort per ésser no vinculat a la civilització (senglar)
 [— *deixa vestigis* (promoció a «protector de ciutat»; dóna origen a una
 nova comunitat).
ésser no vinculat a la civilització (senglar) [— mort per éssers vinculats a la civilització (companys de l'endeví)
 [— *no deixa vestigis*

CAS D'ANTIFEM

- contraria la divinitat amb una gestualitat oral (*riure*)
funda Gela, relacionada etimològicament pels antics amb el *riure*
- La Pítia adreça dos germans, que han vingut *junts*, en direccions *oposades*

CAS DE CADMOS

- *no ha trobat un brau diví*
*troba una vaca mortal*⁴¹
- *no pot satisfer la voluntat d'un ésser humà* (pare)
pot satisfer la voluntat de la divinitat (Apol·lo)

CAS DELS COLQUIDIS

no són capaços de contribuir a la venjança per la mort d'Apírt
alguns *són capaços* de colonitzar les «illes d'Apírt»

CAS DELS DEVASTADORS DE TROIA

- càstig [*immediat* (fenòmen[s] atmosfèric[s]) durant el viatge de retorn a la llar)
diferit (plaga quan ja s'ha produït la tornada)
que implica *només els transgressors* (fenòmen[s] atmosfèric[s])
també els no transgressors (plaga)
- els *destructors de comunitats* esdevenen *constructors de comunitats*

41. Cfr. Nonn. D. IV 293 ss. i especialment els vv. 296-7: ...τεῆς δ' ἡγήτορα πομπῆς/ἀμφοτε βούν χθονίην, μὴ δίξωο ταύρον Ὀλύμπου.

CAS DELS CO-FUNDADORS DE RÈGION

— <i>tisis negativa</i> («càstig») suscitada per <i>homes contra homes</i> (messenis contra messenis) — <i>tisis</i> que no <i>reïx</i>	contraposada /	<i>tisis positiva</i> («recompensa») suscitada per <i>la divinitat a favor d'uns homes</i> (Apol·ló i Artemis a favor d'uns messenis) <i>tisis</i> que <i>reïx</i>
---	----------------	--

CAS D'HAGNÓ

Hagnó, *grec*, vol *beneficiar-se* del riu *Estrímon* (fundar una colònia a la regió)
Hagnó *ha de beneficiar* (enterrar de forma escaient) un *fill d'Estrímon*, mort pels *grecs*